

LES ARRELS DEL TEMPLE BASILICAL DE SANTA MARIA

ILURO

L'"oppida civium romanorum" d'Iluro, esmentada per P. Mela, Plini el Vell i Ptolomeu (1) fou possiblement el primer assaig d'urbanisme que tingué lloc en l'indret on ara es troba el Centre Històric de Mataró.

La seva llarga existència ens ve corroborada per una bona quantitat i densitat de materials i vestigis arquitectònics i urbanístics exhumats al llarg del temps en aquest sector, corresponents a les diverses seqüències cronològiques de la dilatada vida de la ciutat romana.

Aquestes troballes, encara que poc estudiades, ens indiquen que l'eix de la ciutat seguia la línia actualment ocupada per l'església basilical de Santa Maria (temple gentil), la Plaça Gran (Fòrum) i Can Xammar-Facultat de Medicina (termes) (2).

Iluro nasqué com a conseqüència de l'activitat econòmica, fonamentalment de caracter agrari, que es desenvolupà en el pla o "Marina" a partir de la integració d'aquestes contrades al món romà.

Pels materials trobats al Centre Històric i als diferents poblats ibèrics de la comarca -hàbitats predecessors de la urbs romana-, hom dedueix que els orígens d'Iluro cal situar-los entre els anys 75-125 a.C. (3).

EL TEMPLE GENTIL

La religió dins el món romà era un dels elements bàsics de la vida quotidiana més ben estructurats. La seva implantació i el seu contingut responia a l'espontània necessitat de l'individu en trobar resposta sobre tot allò que desconeix.

Els romans en matèria religiosa eren més aviat tolerants, respectaven qualsevol expressió de la divinitat per insòlita que fos, incorporant-la moltes vegades a la seva pròpia gamma. Les persecucions que feren a jueus i cristians obceïren més a raons político-socials que no pas a dogmes de fe contraposats.

És obvi que la importància que el culte tenia per als romans formés part consubstancial de qualsevol hàbitat, i no cal dir que això implicava que tot nucli urbà estés presidit pels temples.

Fins ara no s'ha fet la troballa explícita dels vestigis del temple iluronès, però la seva existència i situació ens ve determinada per uns raonaments obvis.

En primer lloc la raó topogràfica. La urbs romana d'Iluro es trobava en un indret lleugerament aturonat, entre la Riera i el Rierot, i sobre el talús existent entre el carrer de Barcelona i el Camí Real; el punt més alt d'aquest perímetre és el lloc

on ara hi ha el temple de Santa Maria (26 m. sobre el nivell del mar). En aqueix temps era l'acròpolis de la ciutat (4).

Després tenim la persistència del culte en el lloc, el qual ens ha arribat fins als nostres dies sense perdre la continuïtat. Aquest fet és una constant en molts llocs de culte, ací i arreu, ja que quan es donen tombs de pregó canvi religiós se sol aprofitar els temples precedents, canviant-los només els símbols.

Finalment les troballes arqueològiques que fins ara s'hi han fet, les quals són poques i no massa clares, exceptuant les ares, però sí indicatives. Segons M. Ribas "sota l'altar major sortiren dues grans lloses de marbre blanc i una columna de pedra de 3'50 metres d'altura, dividida en quatre peces de 60 cm. i carreus escairats" (5). En un altre treball afegeix que a uns dos metres de profunditat, sota mateix de la columna frontal esquerra del baldaquí s'hi va detectar "una construcció molt sòlida, de pedres unides amb morter i presenta un gruix de 1'50 m." (6). En una altra publicació ens parla de la troballa d'alguns paviments i carreus vistos a l'antic Sagrament (7). Creiem que tots aquests indicis són prou eloqüents perquè un altre dia siguin el mòbil per esbrinar-ne l'entrellat.

Fins ara no s'ha trobat cap document prou explícit per afirmar quin era el culte del temple gentil d'Iluro. Els seus deus tutelars els hem de deduir a través dels textos de caracter general de l'època, però particularment de l'epigrafia que figura en les ares trobades en el solar de Santa Maria.

Es a través de la lectura d'aquests textos que hom suposa l'existència d'un col·legi de Sexvirs Augustals, cosa que dona a pensar que el temple iluronès donaria culte a la persona de l'emperador, cosa gens estranya si tenim present que fou precisament en la Tarraconense on s'inicià aquest culte tal com es desprèn dels Annals de Tàcit quan diu: "Que un temple es construís a August a la Colònia Tarraconense, fou permès als Hispans, que ho demanaven, i fou donat l'exemple a totes les províncies" (8). Aquest culte ens ve ratificat per Quintilià i per algunes emissions monetals tarragonines on figura el temple erigit a August com a tema de les monedes.

Les ares que s'han trobat al llarg dels temps dins el solar de l'antiga Iluro, i més concretament les quatre que sabem que procedeixen del clos de Santa Maria, pensem que cal associar les amb el culte del temple gentil.

Es interessant observar quins foren els déus de la ciutat, perquè això ens explica quin havia d'ésser el tarannà socio-econòmic del territori iluronès, i cal dir que la resposta és del tot congruent.

Tenim una ara dedicada al déu SILVA (inv. M.M.M. 15036), divinitat protectora dels camps, dels boscos, etc.; una altra que correspon a BONO EVENTUS (inv. M.M.M. 15035), en principi protector de la verema i després de la Bona Sort. Com pot veure's dos déus emanats d'unes estructures rurals.

També fou trobada una ara dedicada a MERCURI (inv. M.M.M. 15034), emperador dels mercaders, del qual en prengueren el nom; advocació pròpia dels pobles mercantívols com seria la I-luro de l'Alt Imperi.

I finalment una ara dedicada a JUNO, esposa de Júpiter, i membre de la triada capitolina, però bàsicament deessa protectora de la dona. (9)

EL CRISTIANISME

En el nostre país els orígens del Cristianisme són més aviat foscos per la poca informació que tenim i encara molt intermitent. Hom especula amb un paràgraf de l'epístola als romans de Sant Pau on els va manifestar "el desig d'anar a casa vostra de camí a Espanya" (10), text sobre el qual s'ha volgut demostrar que Pau estigué predicant l'Evangelí per la Tarraconense.

La documentació més antiga que coneixem, i que fa referència concreta a una comunitat cristiana del nostre país mínimament organitzada, són les actes del màrtir de Fructuós bisbe de Tarragona i dels seus diaques Auguri i Eulogi, els quals foren executats l'any 259 pel mandatari romà Emilià a l'amfiteatre de Tarragona en l'època dels emperadors Valerià i Gal·liè. (11).

Les primeres notícies concretes que coneixem del cristianisme a la Laietània les devem al gran poeta cristià Aureli Prudenci Clement (348 a després del 405), el qual va dedicar una sèrie d'himnes als màrtirs per la fe en les persecucions, d'entre les quals fa esment a les de l'any 303, època de l'emperador Dioclecià. En l'exordi fa referència als màrtirs Feliu de Girona i Cugat de Barcelona (12), ambdós per l'empremta que han deixat en la devoció popular del país, els podem considerar com els veritables evangelitzadors d'aquestes contrades.

Tot això ens fa pensar que en el segle III i principis del IV el cristianisme tindria una implantació qualitativa amb una organització clandestina ben consolidada, la qual cosa possibilitaria, poc després, una ràpida difusió a partir del decret de tolerància promulgat per Constantí l'any 313, a partir del qual li permetria penetrar en profunditat en el teixit social de l'època.

Si més no així ens ho donen a entendre les restes arqueològiques exhumades en el nostre país, les més remotes de les quals cal situar-les a partir d'aqueixa època, més concretament al llarg dels segles IV-Vè: esglésies paleocristianes de Barcelona, Tarragona, Terrassa i basílica de Torre Llauder de Mataró, etc., així com també les necròpolis coetànies de Tarragona, Barcelona, el mausoleu de Centelles, la darrera fase de la Riera i la de Santa Maria, aquestes dues últimes de Mataró.

També és a partir d'aqueixa època que comencem a conèixer els primers noms de l'episcopologi barceloní amb Pretextat que fou bisbe pels voltants de l'any 347 i el gran bisbe Pacià que ho fou entre els anys 360-390 i que ens ha llegat una gran

quantitat d'escrits on palesa la seva inquietud espiritual així com la seva gran talla intel·lectual (13).

Es dins aquest context històric on hem de situar les diferents seqüències de l'evolució de les creences i costums que se'n deriven, de la comunitat iluronesa.

EL TEMPLE CRISTIÀ

El traspàs del culte gentil al cristià el suposem a través dels esdeveniments de caracter general, les fites cronològiques dels quals semblen òbvies, per tal com Constantí a l'any 313 va decretar la tolerància i Teodosi a l'any 380 va imposar el cristianisme catòlic com a religió oficial de l'estat, això ens dona a entendre que al llarg d'aquests 67 anys del segle IV es va produir el capgirament radical de l'aparell religiós de la societat romana.

Això ens fa suposar que a Iluro, a l'igual que a la resta de l'Imperi, en aqueix període concret el temple gentil se l'ha habilitaria per al culte cristià, perquè el canvi no va implicar l'erecció immediata de noves construccions, sino que es van aprofitar les existents, tant per raons crematístiques, com de temps, ja que llavors aquest tipus d'edificacions eren de construcció de llarga durada. Evidentment que les deuriem habilitar als nous ritus litúrgics, que en el cas del cristianisme exigia espais exempts pel fet d'ésser una religió de participació popular.

El triomf del cristianisme també capgirà els costums del poble en un dels aspectes més importants pel què de sagrat té la vida humana, com és el ritual d'enterrar els difunts. Durant l'època pre-cristiana, gairebé tots els enterraments es feien per incineració per passar a partir de la implantació del cristianisme a la costum jueva adoptada pels cristians de la inhumació. Aquest procés a Mataró s'ha pogut resseguir amb bastant de detall amb les sepultures de la necròpolis iluronesa de la Riera (14).

Però mentre de les necròpolis s'han trobat vestigis, no podem dir el mateix del temple ja que d'aquesta època i àdhuc de l'Alta Edat Mitjana continuem amb el desconeixement de l'existència de restes arquitectòniques clares "in situ", evidentment per manca de prospeccions serioses en el lloc en qüestió. S'ha trobat algun element isolat que diversos autors especulen si podria haver format part de l'estructura arquitectònica del temple paleo-cristià, basant-se amb el fet d'haver fet la troballa dins el context de l'actual basílica de Santa Maria.

D'aquests elements el més important és sens dubte una imposta de marbre que en una de les seves quatre cares presenta una creu en relleu. És d'ordre bizantí i fou localitzada a la sagristia de l'actual temple a l'any 1.945 on feia la funció de renta-mans. Pel seu estil cal creure que correspongué al temple en la seva fase de l'Alta Edat Mitjana, però cal ésser prudents i mentre no es facin excavacions que ho demostrin, cal anar amb reserves, perquè també es podria tractar d'una peça procedent d'algun altre indret (15).

Per la tradició i arrelament de l'antropònim titular de l'actual temple, ens fa pensar que l'advocació a la Verge Mare de Déu o sigui Santa Maria es remonta als mateixos orígens del culte cristià.

LA NECRÒPOLIS PALEO-CRISTIANA DE SANTA MARIA

La manca d'informació escrita sobre els orígens concrets del temple, l'hem de substituir per la via de la investigació arqueològica.

Són varies les troballes fortuïtes que al llarg del temps s'han vingut fent en aquest indret. També s'hi han fet alguns tempteigs com a conseqüència de treballs aliens a la matèria que ens ocupa, i altres amb la clara intenció de trobar elements concrets que ens aclareixin l'entrellat d'aquella època.

Segons l'autor anònim del "Mataró a trozos" a l'Hort del Campaner hi fou trobada una ara anepígrafa (16). Anys més tard se'ns informa que en aquest mateix indret hi foren exhumats "Fragments de motlures, altres pedres treballades, ceràmica i monedes. Fragments de columnes amb-estries"; d'entre les monedes n'esmenta una de Giordà el Pietós (17)

Amb aquests antecedents la Secció Arqueològica del Museu Municipal, als anys 1.973-74 hi va fer uns tempteigs no roeixits en quan a resultats urbanístico-arquitectònics (18), intent semblant s'havia fet un any abans amb resultats anàlegs, en el solar existent per l'enderroc de l'edifici al carrer de Santa Maria número 2, cantonada amb la plaça. (19)

Malgrat aquests resultats infructuosos, és a l'arqueologia a qui devem, tanmateix, la informació objectiva de l'existència del culte cristià en l'ample període del Baix Imperi i de l'Alta Edat Mitjana, i aquesta informació precisament ens ha vingut donada mitjançant la troballa de la necròpolis paleo-cristiana a l'entorn de l'actual temple de Santa Maria.

En la necròpolis de la Riera, abans esmentada, ja hem fet referència del canvi de ritus propi del procés del període Imperial; en la de Santa Maria ja s'hi observa un ritual coherent i homogènic, conseqüent de la implantació cristiana, tant pel que fa a la inhumació, com per la seva disposició al voltant del temple, costum encara vigent en molts temples de la zona rural del nostre país.

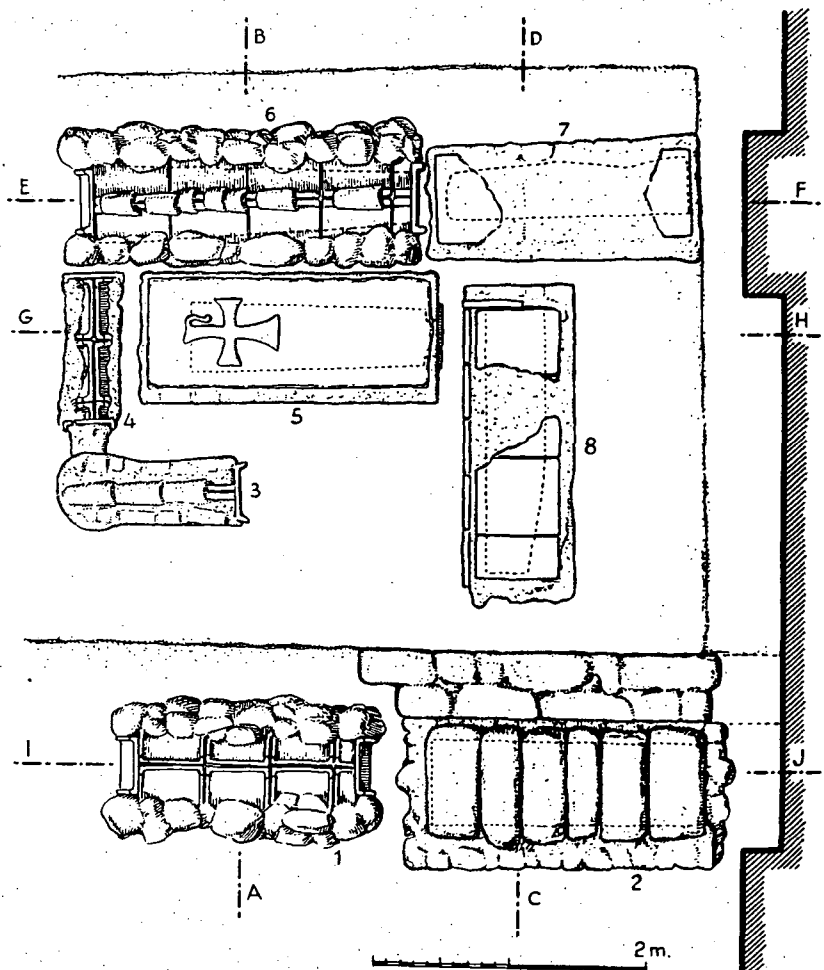
La troballa d'aquest cèmentiri no ha estat com a resultat d'un treball planificat de bell antuvi, sinó més aviat com a resultat, moltes vegades, de la casualitat, sense obeir a raons premeditades; per això no disposem de cap element estratigràfic, únic mitjà, amb garanties científiques, per a resseguir les diverses seqüències culturals i cronològiques del lloc.

Les troballes fetes i referenciades fins ara són les que d'una forma abreujada passem a relacionar:

Necròpolis paleocristiana de Santa Maria. Sepultura coberta amb una lauda amb representació de l'anagrama del crismó.

Foto: Marià Ribas.

Planta d'un sector de la necròpolis paleocristiana de Santa Maria, davant la façana de l'església actual.

Dibuix: Marià Ribas

a) RECTORIA VELLA.— La Secció Arqueològica del Museu de Mataró a l'any 1.978 hi va fer dos tempteigs, en un dels quals s'hi exhumaren una gran quantitat d'òssos humans entre els quals tres cranis junt amb diversos materials ceràmics de filiació romana. A aquest treball es troba en curs d'estudi i pròximament serà publicat (20).

b) BAPTISTERI.— En construir-lo l'any 1.960 s'hi va trobar una sepultura en caixa coberta de bipedals, així com un fust de columna i un capitell. (21)

c) FAÇANA PRINCIPAL.— A l'any 1.958 s'hi excavaren vuit tombes amb deu enterraments per haver-n'hi dos de dobles. Se'n trobaren de tègula disposades en secció triangular amb dos aiguavessos i amb ímbrix al vèrtex, de caixa rectangular amb coberta de bipedals, i com a puntual una caixa rectangular coberta amb una lauda feta a base de bipedals recoberts per una capa allisada d'"opus signinum" decorada en la part superior amb un crismó. (22)

d) FOSSAR GRAN.— Lloc on ara hi ha la Capella del Sagrament. Quan s'erigí l'any 1.884, amb motiu dels moviments de terres foren trobats diversos enterraments romans de tègula i ímbrix amb nombrosos òssos humans (23).

e) CARRER BEATA MARIA Nº 3.— Al pati interior troballa de quatre cistes, de forma trapezoidal amb la capçalera escapçada. (24)

f) FOSSAR XIC.— Lloc d'un gran interès arqueològic per haver s'hi trobat dues necròpolis sobreposades. La del nivell inferior a base d'urnes d'incineració, que fan pensar com a pertanyents a l'etapa inicial de la ciutat, i la superior amb dotze enterraments d'inhumació corresponents a la necròpolis paleo-cristiana, la majoria dels quals de tègula i ímbrix en secció triangular. Hem dit molt interessants perquè és l'únic lloc del solar iluronès on s'ha trobat la possibilitat de verificar el procés cronològic dels orígens de la ciutat romana d'una forma ben explícita. (25 i 26)

LES FONTS ESCRITES MEDIEVALS

El buit històric que es copsa arreu de la ciutat entre el món romà i el comtal, ens fa pensar que la vida en el solar iluronès s'extingiria, quedant-hi només el prestigi i captació que el temple mantindria per la seva forma tradició entre els habitants d'aquesta zona, els quals foragitats d'Iluro per la inseguretats característica de l'època, en un procés lent però progressiu s'establiren devers l'exterior, tal com ens ho demostren les troballes fetes darrerament en el carrer El Salvador, amb l'última etapa de la vil·la rural romana d'"Els Caputxins" (27) i de la necròpolis alto-medieval descoberta prop de Ca la Madrona en el Veïnat de Mata (28), ambdós jaciments per la seva morfologia s'inscriuen plenament en l'Alta Edat Mitjana.

Aquest llarg període de pregona recessió socio-econòmica i demogràfica explica l'abandonament del pla per retornar als vessants o als repeus de la serralada, des d'on, amb el transcurs dels segles, naixerien els pobles de Munt o de Dalt, així com el de Mata pel que fa referència a Mataró.

Les vigents excavacions del jaciment arqueològic de "Can Mòblell" a Cabrera de Mar (29), ens donen a entendre que a la comarca no va haver-hi buit demogràfic en aqueixa època de tanta foscor informativa, però també ens constata la davallada cultural i la pobresa en la fabricació d'utilitatge, per tal com s'emprava en bona part les deixalles del món romà, dins d'una economia primària de subsistència.

No comencem a trobar documentació escrita coneguda fins a l'any 878, on en un Diploma del rei Lluís el Balb s'esmenta la via romana de la costa i l'església de Sant Martí d'Argento na.(30)

El primer document que fa referència al topònim de l'hàbitat mataroní de llavors és de l'any 949, on es fa esment d'A LARONA, i correspon a una venda que un tal Argovado va fer a un tal Eldregudo. En aquest document hom parla també de l'actual veïnat de "Valedex".(31)

La primera referència escrita coneguda de Mata la trobem en una venda que a l'any 963, el comte Mir va fer al veguer Bo fill.(32)

En un altre document de l'any 974 hi llegim "in villa LA RONA".(33)

I és a l'any 1.008 que trobem el primer document conegut que fa referència a l'existència i a la patronímia del temple, el text del qual diu: "in comitatu Barchinonense in Maritima in termino de Mata in apendicio de parrochia SANCTA MARIA que dicunt Civitas Fracta".(34) És a partir d'ací que ja sovinteja l'esment del temple, i així el trobem en un altre de l'any 1.025, que correspon a una venda que feren els comtes de Barcelona Berenguer Ier. i Guisla amb sa mare Ermesondis a Guadalt de les franqueses del castell de Sant Vicenç o de Burriac, on hom llegeix "qui discurrit ante SANCTE MARIE quem dicunt de Alarone" (35) i en un altre del segle XI hi llegim "Infra terminus parrochie S.MARIA de Civitate Fracta qui dicitur Alarona".(36).

Aquests textos ens confirmen la persistència del temple en aqueixa època, possiblement de planta mossàrab, i com pot veure's sota l'advocació de la Verge Maria, vigent encara, i que no ens estranyaria gens que fos la d'origen.

Joan Bonamusa i Roure

BIBLIOGRAFIA I NOTES

- (1) J.Bonamusa.- "Las fuentes escrita referentes a Iluro y a la comarca layotana" a "Mataró" 8/6/1.968
- (2) S.A.M.M.- "Carta dels vestigis arqueològics del terme municipal de Mataró". Publicació del Museu Municipal de Mataró, núm.2, fitxes 13, 14 i 15 any 1.977.

- (3) J. Bonamusa.- "Els orígens de Mataró" a "Mataró" 24/12/1974
- (4) F. Gusi.- "La topografía urbanística de Iluro" a "Miscel·lànes arqueològiques de Mataró i El Maresme". Publicació del Museu Municipal de Mataró núm.1 pàgs.35-39, any 1.976
- (5) M. Ribas.- "El poblament d'Iluro", pàg.90 apartat 19 I.E.C. Barcelona 1.952
- (6) M. Ribas.- "Els orígens de Mataró", pàg.97 Mataró 1.964
- (7) M. Ribas.- "El Maresme en els primers segles del Cristianisme", pàg.84 Mataró 1.975
- (8) Tàcit.- "Annals" I-LXXVIII
- (9) J. Ribas.- "El culto en el templo romano-pagano de Iluro" a "Mataró", 22/8, 23/9, 7/11, 2/12/1.950, 20/17/3, 26/5 i 30/6/1.951.
- (10) Pau de Tarso.- "Epístola als romans" 15:23 a 25.
- (11) R. Grosse.- "Fontes Hispaniae Antiquae", vol VIII, pàgs. 48-49 Barcelona 1.959.
- (12) A. Prudenci.- IV, 29 i 33
- (13) Pacià.- "Obres". Edició de la Facultat de Filosofia i Lletres de la Universitat Central de Barcelona. Any 1.958
- (14) J. Bonamusa.- "Mataró: la necròpolis iluronesa de la Riera, actualitzada arran de les últimes troballes" a "Información Arqueológica" núm 8-9, pàgs. 37-42. Barcelona 1.972.
- (15) Ll. Ferrer.- "Santa Maria de Mataró", vol.I pàg.23 Mataró 1.968.
- (16) Anònim.- "Mataró a trozos" a "Historia de Cataluña y la Corona de Aragón" de Víctor Balaguer, tom I pàgs.153-154. Barcelona 1.860.
- (17) M. Ribas.- "El poblament...etc." pàg.90 apartat 21.
- (18) S.A.M.M.- "Carta, etc." fitxa 39, pàg.49
- (19) J. Bonamusa.- "Tempteig a la Plaça de Santa Maria (Mataró)" a "Quaderns de Prehistòria i Arqueologia del Maresme" núm.1 pàgs.8-16. Mataró gener-abril 1.977.
- (20) F. Navarro.- "Tempteigs a la rectoria vella de Santa Maria (Mataró)" a "Quaderns, etc." núm.4 pàg.123 Mataró, gener-juny 1.978.
- (21) Ll. Ferrer.- "Santa Maria de Mataró" vol.I pàg.17 Mataró 1.968

- (22) M. Ribas.- "Els orígens, etc." pàgs.105-111.
- (23) J.M. Pellicer.- "Estudios histórico-arqueológicos sobre Iluro" pàg.254, Mataró 1.887.
- (24) M. Ribas.- "Descubrimiento de nuevas sepulturas de la ne-
crópolis romana de Iluro (Mataró)" a "Ampu-
rias" vol.31-32 pàgs.291-293. Barcelona 1.969-
1.970.
- (25) M. Ribas.- "Las excavaciones de la plaza del Fossar Xic"
a "Mataró" 24/8/1.957
- (26) Una relació exhaustiva de la bibliografia coneguda fins ara
d'aquesta necròpolis es troba en la "Carta...
etc." fitxa 17, pàgs.28-32.
- (27) J. Bonamusa.- "La vil·la rural iluronesa d'"Els Caputxins"
(Mataró)" a "Mataró" 26/7/1.974
- (28) J. Bonamusa.- "Necròpolis de l'Alta Edat Mitjana al veïnat
de Mata (Mataró)" a "Miscel·lànes...etc."
pàgs.123-127.
- (29) S.A.M.M.- "El jaciment arqueològic de "Can Modolell"
(Cabrera de Mar)" a "Quaderns...etc." pàgs.
93-98. Mataró, gener-juny 1.978.
- (30) Apèndix documental, publicat per J.Mª. Pellicer a "Iluro..."
pàgina 489.
- (31) Vegi's : "A l'entorn del primer document sobre Alarona" de
l'Oriol Quadrada Damon, publicat a "Quaderns etc."
núm 5-6 pàgs. 173-175 Mataró juliol-desembre 1978.
- (32) Apèndix documental, publicat per Esteve Albert a "D'Iluro a
Mataró - El Maresme del segle V al segle
XIII" pàg.87 Mataró 1.973.
- (33) Apèndix documental, publicat per Petrus de Marca a "Marca
Hispanica" document CXVII, columna 907. E-
dició: Editorial Base, Barcelona 1.972.
- (34) J. Llovet.- "La ciutat de Mataró" vol.I pàg.60 Mataró
1.959
- (35) Apèndix documental, publicat per Francesc Carreras i Candi a
"Argentona històrica", pàg. 102, Barcelona
1.891.
- (36) Ll. Ferrer.- "Santa Maria de Mataró", vol I, pàg.36
Mataró 1.968.